

Virtuts i perversions del sistema de finançament públic dels partits polítics

JOAN RODRÍGUEZ TERUEL

London School of Economics and Political Science

El finançament dels partits és el tema de l'etern retorn. Recentment hem tornat a assistir a nous exemples que mostren el caràcter inevitablement conflictiu de la relació entre política i diners. Tanmateix, la qüestió mereix una atenció particular per la seva transcendència. El finançament de la política a través dels partits ens diu molt sobre com una societat decideix governar-se i sobre com funciona la relació entre Estat i societat. En darrer terme, el finançament dels partits és un dels miralls bàsics en el qual es veu reflectit el grau de solidesa de la democràcia.

P arlar de diners a taula mai està ben vist. Encara menys preguntar enmig de la festa “quan ens costarà això?” i “qui ho pagarà?”. Deu ser per aquest motiu que el debat públic sobre el cost de la democràcia i -el seu correlat- com es financen els partits polítics, acostuma a ser l'últim o el penúltim “dels problemes que interessen a la gent”. I curiosament, quan se'n parla als mitjans és símptoma que alguna cosa ha fallat estrepitosament. Algú ha estat enxampat amb la mà a la caixa. Immediatament apareixen les mostres d'indignació i, si el fet és massa evident, la pell política d'algú haurà de permetre la catarsi súbita que faci tornar la tranquil·litat a les aigües.

En aquesta matèria, Espanya ofereix una exemplar paradoxa. Tot i tenir una de les legislacions més exigents i fiscalitzadores dels ingressos i despeses de les organitzacions polítiques dels països occidentals, tots els grans partits que han participat en la governabilitat de l'Estat després de la UCD han protagonitzat escàndols relacionats amb el seu finançament. Amb l'objectiu d'introduir millores, es va aprovar la recent Llei orgànica 8/2007, de 4 de juliol, de finançament dels partits polítics, que venia a substituir la norma aprovada vint anys abans. Està per veure quins efectes tindrà la nova norma sobre la situació actual, però tampoc cal esperar grans canvis, ja que s'han mantingut els mateixos principis generals de la norma anterior: predomini del finançament públic i restriccions notables a les fonts de finançament privat (Pérez Francesh, 2009). Aquesta constatació i els recents episodis esmentats ens condueixen a qüestionar-nos fins a quin punt el sistema de finançament públic en vigor dels partits resulta realment eficaç i quines conseqüències perverses pot estar produint en el funcionament de la nostra democràcia. La resposta a l'interrogant no és irrellevant en un context de desafecció creixent envers la política i d'afebliment de les que havien estat les bases tradicionals dels partits. Cap d'aquests fenòmens no resulten

aliens, en certa manera, als problemes derivats del finançament dels partits, com intentarem mostrar.

La següent reflexió no pretén cap aspiració inquisitorial. Per contra, parteix de la convicció que el debat sobre quant ens costa la democràcia i com ho hem de sufragar segueix constituint avui un exercici pendent i necessari per garantir el bon funcionament de les nostres institucions. Si no obrim el debat els qui creiem en la democràcia i en els partits, estarem deixant aquest terreny per a l'ús dels demagogs. Cal afirmar-ho d'entrada: la política implica un elevat cost econòmic inevitablement. I l'organització democràtica moderna encara més. Com va dir el còmic Will Rogers, “la política ha esdevingut tan cara que fins i tot perdre costa molts diners”.

D'on surten els diners?

Abans, però, d'entrar en la discussió sobre els arguments contraris i favorables de l'actual sistema de finançament, i de les seves conseqüències, cal fer una observació precisa del terreny en què ens movem. Què entenem per finançament de la política i, més particularment, dels partits polítics? A quines fonts ens referim exactament quan mirem d'on venen els diners que sufraguen la política dels partits?

En parlar del finançament, els actors polítics acostumen a assumir una perspectiva *minimalista* o legalista. Es considera finançament aquelles fonts previstes en la llei, i el judici sobre el seu ús es limita a identificar si s'ajusta o no a la llei. No sembla aquesta una forma satisfactòria per abordar el problema en el seu conjunt. D'una banda, perquè resulta clar que les vies i els instruments per sufragar les despeses de l'acció política dels partits sobrepassen el marc que la llei pot regular. I en segon lloc, el criteri de legalitat, si bé essencial en l'Estat de dret, resulta insuficient per valorar

les implicacions generals que té per a la societat la forma en què es paga la política.

Es pot fer una distinció general, segons l'origen dels ingressos, entre el finançament públic, per part de l'Estat, i el finançament privat, aportat per individus i entitats privades. Es podria afegir un tercer origen, el finançament provinent de fonts estrangeres, siguin aquestes públiques o privades. Aquesta no ha estat menor en la nostra història recent (pensem en el paper de la democràcia cristiana i de la socialdemocràcia europees durant la transició, recolzant els seus referents espanyols, o el de la Unió Soviètica en relació amb alguns partits comunistes). Actualment la seva importància radica en el finançament dels grups parlamentaris del Parlament Europeu, per part de la Unió Europea. Però entrar en aquesta qüestió ens allunyaria del nostre focus d'interès.

Entre les fonts de finançament públic, es troba gran part de les subvencions que són objecte de regulació de la llei: les subvencions per al funcionament ordinari de les organitzacions; les subvencions per a les despeses en campanyes electorals; les subvencions per activitats parlamentàries (aquí hauríem d'incloure també les subvencions autonòmiques i les que procedeixen de les entitats locals); el finançament indirecte (cessió d'espais als mitjans públics de comunicació, en edificis d'ús públic, etc.); les subvencions extraordinàries i d'altres institucions de l'Estat... Hi ha, però, altres fonts públiques que queden fora de l'àmbit de la regulació, i que són igualment significatives per la seva transcendència en la configuració de les elites polítiques. Ens referim a les retribucions dels càrrecs electes així com a les dels càrrecs de confiança i eventuals de les diferents administracions públiques.

Tot i no estar regulades com a fonts de finançament, es troben probablement entre les més importants per als partits, tant per la seva quantitat (ja que permeten el sosteniment econòmic de l'organització, al deslliurar-la d'assumir el cost de la subsistència i de l'activitat dels seus dirigents i càrrecs públics), com per la seva naturalesa (en no estar regulades com a finançament, no comptabilitzen com a cost directe de l'activitat dels partits).

En aquesta matèria, Espanya ofereix una exemplar paradoxa. Tot i tenir una de les legislacions més exigents i fiscalitzadores dels ingressos i despeses de les organitzacions polítiques dels països occidentals, tots els grans partits que han participat en la governabilitat de l'Estat després de la UCD han protagonitzat escàndols relacionats amb el seu finançament

Si bé són més un instrument de gestió de les finances del partit que una font pròpiament dita, els crèdits bancaris han guanyat pes amb el pas del temps. Això ha portat a una pràctica en ascens, el refinançament del deute, un fenomen que revela més que cap altre el problema de fons: la insuficiència del model actual per cobrir totes les despeses dels partits

Cal dir que les retribucions dels càrrecs de personal de confiança de les administracions se situen en un terreny de difícil precisió. No es consideren un cost del funcionament de la democràcia, sinó més aviat una despesa de l'existència de l'Estat. Certament no tots els càrrecs eventuals i de confiança que contracta una administració pública corresponen estrictament a l'àmbit de partit. Però indiscutible-

ment sí que ho és una bona part. Es coneix com a *clientelisme burocràtic* la pràctica dels partits de situar en llocs de l'administració a persones properes o afiliades, molt estesa en el sud d'Europa. Especialment en una administració pública tan polititzada com l'espanyola (tant en el nivell estatal com inferiors), on existeix un elevat nombre de posicions de lliure designació a disposició dels governants. Aquest fet comporta que guanyar o perdre posicions de poder en les institucions tingui un elevat impacte en les finances del partit i en la seva capacitat d'actuació, perquè significa disposar de més o menys gent per treballar per al partit, en el Parlament, en el Govern i més enllà. Fins a quin punt podríem calcular el cost del personal dels partits que es converteixen en funcionaris o treballadors públics eventuals amb el mèrit

exclusiu de ser “homes de partit” i “treballar per al partit des de les administracions”? Aquesta proesa resultaria un exercici recomanable per poder estimar apropiadament el cost de la democràcia de partits.

L'altre origen dels diners que reben els partits es situa en les fonts privades, que van constituir les primeres formes de sostenir els partits en els seus orígens. En primer lloc, trobem les quotes i les aportacions dels membres dels partits. Avui el tradicional segell als carnets dels afiliats ha estat substituït pels rebuts amb domiciliació bancària. Ens podem plantejar fins a quin punt constitueix realment una font de caràcter privat. En alguns països, l'aportació realitzada ha adquirit, amb el temps, condició de despesa desgravable en l'impost sobre les rendes personals, com passa a Espanya des de 2007. Això converteix aquestes contribucions en una via encoberta de finançament parapúblic, en la mesura que posteriorment l'Estat assumirà una part del seu cost en forma de desgravació d'impostos. D'altra banda, alguns partits poden establir quotes obligatòries al personal eventual contractat per l'administració, el qual aportarà una

part del sou públic al sosteniment del partit, que al seu torn podrà desgravar en la propera declaració de la renda. En darrera instància, el que aparenta ser una aportació individual es converteix en una aportació sostinguda per tots els ciutadans (que paguen impostos). Una curiosa evolució de l'Estat del benestar redistributiu.

Altres vies de finançament privat corresponen al rendiment obtingut per activitats pròpies de les organitzacions, o bé els donatius externs procedents d'individus i entitats alienes a l'organització política, que poden ser anònims fins el 2007. Aquest tipus d'ingressos tenen un pes menor del que es podria pensar en les finances dels partits. Tanmateix, acostumen a generar molta controvèrsia pública, ja que són

Els partits han esdevingut components inherents del sistema democràtic, igual que ho és el poder judicial, la seguretat social o els serveis públics. En conseqüència, el seu cost també ha acabat formant part de les partides dels pressupostos públics

Un dels principals objectius del finançament públic no s'ha aconseguit: evitar els casos de corrupció, la gran amenaça de la democràcia. L'elevada regulació de les noves democràcies europees no ha evitat que aquestes tinguin més casos de corrupció en comparació amb les democràcies tradicionals i amb menys regulació

Més enllà del finançament públic i privat, cal assenyalar el paper de les fundacions i associacions vinculades a les organitzacions polítiques com a instruments de canalització de fons amb els quals també es poden sufragar directa o indirectament activitats dels partits. Aquesta no és una qüestió irrellevant. El fet que les fundacions dels partits haguessin quedat fora de l'escrutini del Tribunal de Comptes fins la llei de 2007 va convertir algunes d'elles eventualment en una via encoberta de recaptació de fons privats que altrament no haurien pogut arribar al partit, particularment en el cas d'aquells partits susceptibles de rebre contrapartides per part d'empreses o constructores a les quals havien beneficiat durant la tramitació d'una llei o en la concessió de contractes públics des del govern. Nogensmenys, resulta molt cridaner que la disposició addi-

cional setena de la nova llei sigui molt taxativa en exonerar les fundacions d'aquest punt precís: "Els partits polítics tampoc no podran acceptar o rebre, directa o indirectament, donacions d'empreses privades que, mitjançant contracte vigent, prestin serveis o realitzin obres per a les Administracions Públiques, organismes públics o empreses de capital majoritàriament públic." (Per tant, això s'ha de llegir així: "Les fundacions dels partits polítics sí que podran acceptar o rebre...").

Per què l'Estat ha de finançar els partits?

Donat aquest ventall de canals, cal assenyalar que la tendència general dels partits polítics occidentals s'ha caracteritzat per una evolució contínua des del monopoli de les fonts privades de finançament a un predomini de l'origen públic. Si inicialment els partits eren finançats per les quotes del seus membres o grups de referència, avui la majoria dels seus ingressos provenen de les diverses administracions públiques. Això ha fet que alguns autors afirmen que els partits han esdevingut veritables *entitats d'utilitat pública* (Van Biezen, 2004).

Aquesta condició resulta especialment significativa en el cas de les noves democràcies, com Espanya, Portugal o els països de l'Europa de l'Est. En aquests casos, el paper dels partits ha estat recollit constitucionalment en la fundació del règim democràtic, i l'Estat els ha proveït de finançament públic des del primer moment. Com a exemple, recordem que la Constitució Espanyola de 1978 reconeix els partits com a instrument fonamental per a la participació pública (art. 6). En contrapartida, en aquests països s'han establert regulacions de control més intenses que a les democràcies tradicionals.

L'extensió del finançament públic s'ha basat en tres grans arguments vinculats a la teoria de la democràcia. En primer lloc, el finançament estatal seria el resultat del reconeixement del rol dels partits per a l'estabilitat democràtica. L'Estat assumeix l'increment del cost econòmic que els partits han de suportar per fer funcionar la democràcia. Aquest progressiu ascens del preu del joc democràtic estaria relacionat amb el desenvolupament de la tecnologia, els canvis socials... i la pèrdua d'afiliats que els partits experimenten en general des de fa un parell de dècades. Això obligaria

l'Estat a substituir les pèrdues dels ingressos derivades d'aquest retrocés dels membres per evitar la crisi del sistema de partits. Aquesta argumentació traspua un realisme que sovint no trobem en el debat públic. Els partits han esdevingut components inherents del sistema democràtic, igual que ho és el poder judicial, la seguretat social o els serveis públics. En conseqüència, el seu cost també ha acabat formant part de les partides dels pressupostos públics. Tanmateix, el raonament no és exempt d'un cert cinisme. Si els ciutadans renuncien a la participació directe en la vida dels partits, i a la contribució de les seves despeses, s'ha acceptat tàcitament un reemplaçament directe d'aquests per part de l'Estat. D'altra banda, aquest argument no deixa de suposar una contradicció per als partits espanyols, que no han deixat d'incrementar l'aportació de diners públics al mateix temps que mantenen (aparentment) taxes de creixement continu dels seus membres fins avui. Els partits diuen tenir cada any més militants però alhora l'aportació d'aquests retrocedeix imparablement en el conjunt dels ingressos dels partits.

La segona idea a favor del finançament públic connecta amb els arguments propis de la teoria populista de la democràcia. L'Estat ha de garantir la igualtat entre les diverses opcions ideològiques també a través del finançament, per tal de proveir a tots els partits amb les mateixes oportunitats (Hopkin, 2004). La lògica igualitària d'aquest raonament seria coherent amb el rol reconegut als partits com a instruments de la participació política ciutadana. No obstant, l'establiment d'uns llindars mínims de representació per tal d'accedir al finançament públic crea una frontera rellevant entre els partits que estan *a dintre* i els partits *que queden fora*, especialment els partits de nova creació, que es troben amb la impossibilitat d'accedir als ingressos públics fins que no aconsegueixin

prèviament representació parlamentària. En la mesura que aquesta barrera sigui més o menys permeable, la lògica igualitària es podria transformar en una inèrcia immobilista que perjudicaria la igualtat d'oportunitats dels actors emergents en la competència política.

Finalment, es postula un argument de naturalesa garantista: les subvencions públiques contribueixen a limitar la

influència dels interessos privats en les decisions dels governs i dels parlaments, i evita la dependència dels partits envers donants privats. No es tracta simplement de garantir la igualtat d'oportunitats, sinó de defugir la relació perversa de la defensa d'interessos privats a canvi d'aportacions al partit. En últim extrem, aquest argument posa l'èmfasi en el valor de la representació pública: el pes polític dels partits sorgeix dels seus electors però institucionalment representen el conjunt dels ciutadans. I quan governen, ho fan en nom de tots, també dels qui no els han votat. Aquest argument pateix, però, d'una feblesa paradoxal en la seva aplicació. En la mesura que el finançament públic es compagina amb fonts privades, es genera una tensió irresoluble entre interessos contraposats. I el caràcter estable i segur dels ingressos públics pot afavorir els partits a buscar un complement variable en els ingressos privats. Això provoca la paradoxa en què els partits es poden trobar

quan decideixen afavorir interessos privats en decisions de govern per aconseguir uns ingressos que, en realitat, són relativament molt menors i més incerts dels que rep de l'Estat.

Quines conseqüències perverses produeix el finançament públic?

Les raons exposades han legitimat l'extensió del finançament públic en detriment del privat en les darreres dèca-



des. En el cas espanyol, el govern de Suárez va decidir establir un sistema de subsidis públics per facilitar la presència dels diversos partits en les primeres eleccions democràtiques del juny de 1977 (Del Castillo, 1985). Des de llavors, l'aportació del sistema públic de finançament ha anat creixent, en termes quantitativs i relatius

A primera vista, el resultat del sistema públic de finançament ha aconseguit els seus objectius. Després de trenta anys de democràcia, els partits han esdevingut estructures organitzades molt sòlides, amb un elevat grau de professionalització. A més, els subsidis públics han ajudat als partits en moments difícils, reduint l'impacte de la pèrdua de poder a les institucions o atenuant el cost per als partits petits ocasionat pels efectes majoritaris del sistema electoral. Això ha ajudat a mantenir una certa pluralitat d'opcions polítiques i ha fomentat les oportunitats entre els partits menors amb representació. Finalment, els partits han consolidat la seva orientació pública i la seva tendència a esdevenir partits *catch-all*, limitant molt les possibilitats perquè apareguessin partits clientelars o partits autofinançats per empresaris (com van intentar Ruiz Mateos, Jesús

Durant aquests anys, però, el sistema de finançament públic no ha aconseguit evitar una sèrie de disfuncions i fenòmens indesitjables o no previstos inicialment. Alguns d'aquests suggereixen riscos i perversions que poden condicionar el futur dels partits polítics de forma no menyspreable.

En primer lloc, cal constatar que un dels principals objectius del finançament públic no s'ha aconseguit: evitar els casos de corrupció, la gran amenaça de la democràcia. L'elevada regulació de les noves democràcies europees no ha evitat que aquestes tinguin més casos de corrupció en comparació amb les democràcies tradicionals i amb menys regulació. La llista a Espanya és prou eloqüent i reparteix a totes les cases: Filesa, Naseiro, Casinos, Pallerols... fins arribar al cas Gürtel, en plena investigació en escriure aquestes línies. Aquests i altres són una mostra que la subvenció pública no és prou garantia per evitar pràctiques il·lícites. Tot i no tractar-se de trames de corrupció generalitzada, tots aquests casos han contribuït a erosionar la credibilitat pública en les institucions polítiques. A més, la forma en què s'han tancat molts d'ells (després de processos judicials complexos i llargs, sense proves concloents

molt sovint i sense un aclariment públic del rerefons) han fomentat la desconfiança, la percepció d'impunitat i la idea del "tots són iguals". No hi ajuda gens que, a sobre, els partits afectats, amb semblant de gravetat, s'escudin cínica-ment en la "legalitat", en una "presumpció d'innocència" mal entesa o en la "falta de proves" per excusar males pràctiques que no han sabut redreçar a temps.

Podem tenir la sospita que l'actual sistema de finançament falla quan no acaba de garantir prou la necessària transparència sistemàtica dels comptes, ni tampoc no incentiva apropiadament a contenir la despesa per part dels partits. La convicció que sempre hi haurà l'Estat per cobrir els forats irreparables alimenta una dinàmica d'increment continu de les despeses dels partits, que acaba traduint-se també en la recerca de diners privats en terrenys sinuosos. Més encara quan continua existint per al partit que governa un elevat marge de discrecionalitat en l'adjudicació d'ajuts i contractes, especialment en els nivells subestats. Les contraprestacions corresponents no caduquen, i poden seguir arribant al partit fins i tot un cop ha deixat el govern.

Tanmateix, per molt cridanera que resulti la corrupció, no és aquesta ni el principal ni el més greu risc associat a les finances dels partits. Ni tan sols és una conseqüència inherent al sistema de finançament públic. Resulten més

preocupants els efectes que aquest té sobre les relacions entre partit, Estat i societat. En aquest sentit, un segon problema està relacionat en la creixent interpenetració entre partits i Estat, que provoca simultàniament la "colonització" partidista de l'Estat i l'"estatalització" dels partits. El primer dels fenòmens està relacionat amb la paradoxa del "regulador regulat": els partits es financen des d'unes institucions que ells mateixos controlen. Això ha portat a parlar de la "colonització" de l'Estat per part dels partits, que els permet controlar la regulació i les fonts del seu propi finançament. Com ja s'ha indicat abans, aquest accés privilegiat no constitueix cap

incentiu per reduir la necessitat de despesa, ben al contrari. Els partits constitueixen alhora l'oferta i la demanda de les subvencions públiques, el que impedeix assolir cap tipus d'equilibri estable en el nivell òptim de finançament públic. D'altra banda, la interrelació creixent entre partit i Estat també condueix a l'"estatalització" dels partits, que provoca una dependència creixent i imparabile dels partits

Podem tenir la sospita que l'actual sistema de finançament falla quan no acaba de garantir prou la necessària transparència sistemàtica dels comptes, ni tampoc no incentiva apropiadament a contenir la despesa per part dels partits

Per molt cridanera que resulti la corrupció, no és aquesta ni el principal ni el més greu risc associat a les finances dels partits. Ni tan sols és una conseqüència inherent al sistema de finançament públic. Resulten més preocupants els efectes que aquest té sobre les relacions entre partit, Estat i societat

envers l'Estat. A través del finançament dels partits, l'Estat troba una via de penetració dintre de la societat. Els propis partits són els primers perjudicats, en la mesura que els ciutadans comencen veure'ls com una part més de la burocràcia estatal, aliena a la representació de la societat. Els partits esdevenen *establiment*.

Un tercer risc del finançament públic està relacionat amb la *cartel·lització* dels partits. La hipòtesi de la *cartel·lització* suggereix que els partits tendeixen a comportar-se com un càrtel: el grau de rivalitat entre els partits disminueix en els temes substancials, és a dir, en allò que podria posar en risc la seva pròpia subsistència col·lectiva, els ingressos públics (Katz i Mair, 1995). Aquest fenomen afebleix la renovació política de dues formes. Primer, restringeix la renovació a l'interior dels partits, perquè reforça les direccions establertes. Segon, obstrueix l'entrada de nous partits que podrien representar les noves demandes dels electors, oxigenant la competència democràtica. Això estimula que els nous partits que emergeixen acostumin a defensar un discurs anti-sistema, basat en el populisme i en les posicions extremistes. No és casualitat que la gran majoria de partits apareguts a Europa en els darrers 20 anys siguin partits d'extrema dreta o d'extrema esquerra, que s'aparten substancialment dels valors democràtics compartits pels partits del sistema. Per aquesta raó, és en les noves democràcies on es dona la coincidència de factors més elevada per afavorir una *cartel·lització* dels partits: societat civil feble, necessitat de reforçar els partits, predisposició de l'Estat a fer-ho... També és en aquestes països on existeix més probabilitat que el sistema de partits pugui fer fallida abruptament i erosioni la legitimitat social de les institucions públiques en general, i dels partits en particular.

Finalment, ens podem trobar amb un afebliment del vincle entre partit i societat. En la mesura que els principals ingressos provenen de fora, les aportacions pròpies dels afiliats es converteixen en una font secundària, el que erosiona la capacitat de veu i de representació dels membres. La pèrdua d'importància de la quota del militant és paral·lela al seu arraconament en les prioritats del partit. En un sentit més general, la connexió amb els grups socials de referència es dilueix. L'excessiva dependència dels partits envers l'Estat aprofundeix l'allunyament res-

pecte als ciutadans no afiliats I, com a conseqüència d'això, els partits es converteixen en "vaixells en un mar de boira", que busquen infructuosament connectar amb les tendències socials emergents.

Cal tenir present la paradoxa del "regulador regulat": els partits es financen des d'unes institucions que ells mateixos controlen. Això ha portat a parlar de la "colonització" de l'Estat per part dels partits, que els permet controlar la regulació i les fonts del seu propi finançament

L'excessiva dependència dels partits envers l'Estat aprofundeix l'allunyament respecte als ciutadans no afiliats I, com a conseqüència d'això, els partits es converteixen en "vaixells en un mar de boira", que busquen infructuosament connectar amb les tendències socials emergents

Aquesta discussió no comporta necessàriament una esmena a la totalitat del finançament públic. Però sí posa de relleu que el sistema actual de finançament, tal com l'hem vist, no resulta prou satisfactori. La nova llei de 2007 intenta donar un pas endavant, però pateix d'alguns dels límits assenyalats en les pàgines prèvies. El principal de tots és assumir implícitament que el sosteniment econòmic de les organitzacions polítiques és un afer de l'Estat que han de decidir i regular els propis partits. Desallotjar el ciutadà d'aquesta responsabilitat és l'opció més còmoda per als partits i per als propis ciutadans. Però significa

obrir encara més l'escaleta que des de fa temps existeix entre uns i altres. ■

Bibliografia

- P. Del Castillo (1985): *La financiación de partidos y candidatos en las democracias occidentales*, Madrid, CIS.
- J. Hopkin (2004): "The problem with party finance. Theoretical Perspectives on the Funding of Party Politics". *Party Politics*. Vol. 10. núm. 6.
- R. Katz i P. Mair (1995): "Changing Models of Party Organizations and Party Democracy: the Emergence of the Cartel Party". *Party Politics*. Vol. 1, núm. 1.
- J.L. Pérez Francesch (2009): "La financiación de los partidos políticos en España. Consideraciones a partir de los informes del Tribunal de Cuentas y de la nueva Ley Orgánica 8/2007, de 4 de julio". *Papers*. Núm. 92
- J. Rodríguez (2010): "Europa sense polítics professionals? Els partits polítics i el seu finançament", *Conferències Els dijous europeus*, Barcelona, Fundació Catalunya Europa (en premsa)
- Van Biezen, I. (2004): "Political parties as public utilities". *Party Politics*. Vol. 10 Núm. 6